
Słownik polszczyzny XVI wieku.

Biuletyn Polonistyczny 5/14, 5-9

1962

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SŁOWNIK POLSZCZYŹNY XVI WIEKU ¹

Prace nad "Słownikiem polszczyzny XVI wieku" zostały zapoczątkowane jesienią 1949 roku. Jako pierwsze rozpoczęły działalność zbieracką zespoły leksykograficzne w Krakowie, Toruniu i Wrocławiu, w rok później powstał zespół poznański.

Gromadzenie materiału do "Słownika" polegało na pełnej ekscerpcji (wyraz po wyrazie) wytypowanych zabytków XVI wieku (w nielicznych wypadkach ograniczono się do opracowania 50%, względnie 20% tekstu obszernego utworu). Taka metoda pracy była konsekwencją przyjętej koncepcji "Słownika", według której miał on nie tylko informować o istnieniu w tekstach XVI wieku jakiegoś wyrazu, jego odmianek fonetycznych, form fleksyjnych, znaczeń i połączeń frazeologicznych, ale również opatrywać te informacje danymi liczbowymi wskazującymi na częstotliwość poszczególnych zjawisk językowych i jej zmiany na przestrzeni wieku. Stąd metoda pełnej ekscerpcji wytypowanych tekstów, stąd też obszerny kanon źródeł, dobranych tak, by mógł być uznany za rzeczywiście reprezentacyjny przekrój przez piśmiennictwo polskie XVI wieku, uwzględniający możliwie wszystkie typy tekstów ze wszystkich okresów stulecia.

Prace zbierackie trwały 11 lat i zakończyły się jesienią 1960 roku (po tym terminie opracowano już tylko kilka zabytków). O wynikach pracy mogą świadczyć następujące liczby:

Opracowano ogółem 205 utworów. Liczba ta rozkłada się w następujący sposób na poszczególne 25-lecia XVI wieku:

lata 1501-1525	12 utworów
" 1526-1550	32 utwory
" 1551-1575	70 utworów
" 1576-1600	91 utworów

Opracowane teksty składały się z około 7 750 000 wyrazów i tyleż kartek zawierają kartoteki materiałowe "Słownika". Aby dać możliwość oceny wielkości wykonanej pracy, podamy przykładowo, że "Pan Tadeusz" (bez Epilogu) składa się z około 66 370 wyrazów - a więc całość opracowanych tekstów jest mniej więcej 117 razy większa od tego poematu.

Równoległe z kontynuowaniem prac ekscerpcyjnych przygotowano w okresie od czerwca 1953 do grudnia 1954, na podstawie gotowej wówczas części materiałów, Zeszyt próbny "Słownika". Prócz kilkudziesięciu haseł słownikowych zawiera on obszerny wstęp, omawiający koncepcję "Słownika", oraz przedruk wewnętrznych normatywów - instrukcji zbierackiej i redakcyjnej, a także listę kanonu źródeł. Zeszyt próbny ukazał się drukiem w grudniu 1956 roku². Wyniki szerokiej dyskusji nad nim, w której brali udział językoznawcy polscy i zagraniczni, zostały opublikowane częściowo w czasopismach naukowych, częściowo w osobnej broszurze³. Większość postulatów dyskutantów została uwzględniona w dalszej pracy nad "Słownikiem".

Jak już powiedzieliśmy, okres prac zbierackich zakończył się w zasadzie jesienią 1960 roku. Teraz przyszła kolej na ostateczne już, nie próbne prace redakcyjne. Postanowiono, że wobec istnienia kilku zespołów leksykograficznych będzie się opracowywać po kilka kolejnych liter alfabetu jednocześnie, rozpoczynając od serii A B C Ć D. W październiku 1960 roku zespoły wymieniły między sobą odpowiednie części kartotek materiałowych i w rezultacie cały materiał litery A znalazł się w zespole krakowskim, B - w poznańskim, CĆ - w toruńskim, D - w zespołach wrocławskich. Materiał liter A-D obejmuje ogółem około 1,2 miliona kartek, odnoszących się do około 10 tysięcy haseł. Pomiędzy tu omówienie nieciekawych, choć żmudnych i długotrwałych, czynności kontrolnych i porządkowych, które towarzyszyły wymianie materiałów, i przejdziemy do przedstawienia rozpoczętych już w końcu 1960 roku prac redakcyjnych.

Początki były, jak zawsze, trudne. Doświadczenie uzyskane przy opracowywaniu Zeszytu próbnego było oczywiście bardzo pomocne, ale nie można zapominać, że obecnie materiał kartkowy haseł był już kilkakrotnie obszerniejszy, a choć zasadnicza koncepcja "Słownika" nie zmieniła się, to jednak szczegółowa instrukcja redakcyjna uległa w wielu punktach koniecznym przekształceniom (m.in. w wyniku dyskusji nad Zeszytem próbnym) i w trakcie pracy ulegała nim przez jakiś czas jeszcze dalej. Okres ten mamy już poza sobą. Trzy zebrania Komitetu Redakcyjnego "Słownika" i przedstawiciele zespołów leksykograficznych poświęcone przedyskutowaniu opracowanych haseł doprowadziły do

ostatecznego ustalenia zasad redakcyjnych "Słownika" oraz do jednolitości ich rozumienia i stosowania.

Rezultatem dotychczasowej pracy redakcyjnej jest, poza omówionym już szczegółowym ustaleniem jej zasad, opracowanie około 650 haseł. Nie jest to wiele, ale nie można zapominać, że chodzi tu o okres "rozruchu", w pewnym sensie jeszcze doświadczalny, i że opracowywano dotąd świadomie prawie wyłącznie hasła o bogatej, przynajmniej kilkusetkartkowej dokumentacji, jako najbardziej instruktywne, gdy tymczasem przytłaczająca większość wyrazów jest zaświadczona w naszym materiale zaledwie raz lub kilka razy. Dlatego też termin ukończenia prac redakcyjnych nad częścią "Słownika" obejmującą litery A - D, ustalony na koniec 1963 roku, jest najzupełniej realny.

Pierwsze tomy "Słownika" powinny ukazać się drukiem w 1965 roku. Będzie on wydawany w dwu seriach, równocześnie opracowywanych. Pierwsza obejmuje wyrazy pospolite, druga - imiona własne i ich derywaty. Równocześnie z pierwszym tomem "Słownika" ukáže się jego zeszyt - a właściwie tom - wstępny, zawierający szczegółowe informacje o metodzie opracowania "Słownika" i sposobie korzystania z niego oraz wyczerpujące dane o poszczególnych zabytkach, które weszły w skład kanonu źródeł, i o ich autorach. Tom ten znajduje się już w opracowaniu.

W tej chwili nie można jeszcze określić ściśle rozmiaru "Słownika", choć liczba dwudziestu kilku tysiącostronicowych tomów wydaje się dość prawdopodobna. Nie można tak samo określić daty jego ukończenia, ale wolno się spodziewać, że ostatni tom "Słownika" zostanie oddany do druku najpóźniej z końcem 1975 roku, a ukáže się w roku 1977.

Dla dopełnienia informacji o pracach nad "Słownikiem" wspomnimy jeszcze o Indeksie zbiorczym. Jest to kartoteka zawierająca dla każdego hasła informacje o liczbie jego wystąpień w poszczególnych opracowanych przez nas zabytkach. Indeks ten sporządzono dla wewnętrznych celów kontrolnych i dla umożliwienia sporządzania odsyłaczy międzyhasłowych, ale użyteczność jego jest o wiele większa. Znajduje się on w lokalu zespołu leksykograficznego w Toruniu i jest dostępny dla każdego pracownika naukowego, pod warunkiem, że fakt korzystania z niego zostanie pokwitowany w opublikowanej pracy. W miarę postępu prac

redakcyjnych indeks ten będzie zastępowany nowym, który wyróżni użycia wyrazu w prozie od użycia w poezji i wyodrębni towarzyszące poszczególnym dziełom teksty innoautorskie, nawet drobne.

Na zakończenie podamy informacje personalne. Prócz kierowników zespołów w skład Pracowni "Słownika polszczyzny XVI wieku" wchodziło 30-40 pracowników. Zmiany personalne były stosunkowo niewielkie i duża część członków Pracowni ma już za sobą 10-letni staż pracy. Obecnie w skład Pracowni wchodzi pięciu kierowników zespołów i 30 pracowników (w tym jeden na półetacie). A oto szczegółowe informacje:

Kolegium redakcyjne:

Redaktor naczelny: prof. Maria Renata Mayenowa.

Członkowie kolegium redakcyjnego: prof. prof. Stanisław Bąk, Stefan Hrabec, Władysław Kuraszekiewicz, Stanisław Rospond, Witold Taszycki, dr. Jerzy Woronczak.

Zespoły leksykograficzne:

1. Zespół leksykograficzny w Krakowie, ul. Manifestu Lipcowego 6.

Kierownik: prof. Witold Taszycki.

Pracownicy: Marian Borecki, Teresa Coghen, Wacław Gaberle, Anna Karasiowa, dr Maria Karplukówna, Kazimiera Klimkowa, Halina Sławińska, Irena Wąsówna, Teresa Zawiszyna.

2. Zespół leksykograficzny w Poznaniu, Stary Rynek 78-79.

Kierownik: prof. Władysław Kuraszekiewicz.

Pracownicy: dr Barbara Ceglowa, Krystyna Nizio, doc. Stanisław Saski, Leokadia Zdancewicz, Bronisława Zdrojewska, Zofia Zierhofferowa.

3. Zespół leksykograficzny w Toruniu, Fosa Staromiejska 3.

Kierownik: prof. Stefan Hrabec.

Pracownicy: Halina Górska, Alina Linda, Maria Maciejewska, Danuta Moszyńska, dr Franciszek Pepłowski, Krystyna Wilczewska, Zdzisław Zawadzki.

4. Zespół leksykograficzny I we Wrocławiu, Rynek 9-11.

Kierownik: prof. Stanisław Rospond.

Pracownicy: Stanisław Bełdowski, Krystyna Chłędowska, Helena Jarodzka, Jadwiga Ziębowa.

5. Zespół leksykograficzny II we Wrocławiu, Rynek 9-11.

Kierownik: prof. Stanisław Bąk.

Pracownicy: Andrzej Cieński, Teresa Kaufmanowa, Janina Pereko-
wa, Lucyna Woronczakowa.

P r z y p i s y :

- 1 Poprzednia informacja o "Słowniku" została umieszczona w 2 zeszytach Biuletynu (czerwiec 1958), ss. 5-6, 11-14.
- 2 "Słownik polszczyzny XVI wieku". Zeszyt próbny. Wrocław 1956.
- 3 "Słownik polszczyzny XVI wieku". Uwagi i recenzje. Warszawa 1957.

Z WARSZTATU FILOLOGA-STATYSTYKA

Metodami statystycznymi zainteresowałem się w przekonaniu, że zastosowanie ich w pracach literaturoznawczych pozwala, z jednej strony, na weryfikację stawianych twierdzeń, z drugiej zaś, na rozszerzenie zakresu badań na problemy nie poruszane z racji braku odpowiednich narzędzi badawczych.

Pierwsze moje prace wykonane przy użyciu techniki statystycznej dotyczyły wersyfikacji. W artykule "Z badań nad wierszem Biernata z Lublina" ("Pamiętnik Literacki", r. 49 (1958), z.3, s. 97 - 118) przeprowadziłem statystyczny dowód twierdzenia Brücknera, słusznego, ale nie popartego argumentami, że pierwotna, nie znana nam obecnie redakcja "Ezopa" Biernata z Lublina podległa w XVI w. unowocześniającym przeróbkom językowym, od których ucierpiała m.in. sylabiczna regularność wiersza. Równocześnie jednak dowodziłem, że część odchyłeń od sylabizmu ścisłego trzeba policzyć na karb samego autora. Podałem też charakterystykę ilościową kilku innych cech wiersza i języka Biernata (rytmika klauzuli, rym, szyk przydawki, ściągnięte i nie ściągnięte formy zaimków dzierżawczych), częściowo w porównaniu z innymi utworami XVI w. i omówiłem przykładowo technikę obliczania niektórych zastosowanych wskaźników statystycznych.

Na danych statystycznych był również oparty mój referat "Elementy średniowieczne w wersyfikacji polskiej XVI wieku i ich przemiany" ("Z polskich studiów slawistycznych". Prace